धन्यास्ते जयराज्यवित्तसुखदाः संवाहका भूपतेः ॥

इति श्रीनकुलकृतेऽश्वचिकित्सिते वेगवर्णनो-नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ आरोहणम् ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि हयारोहणमुत्तमम् ।
येन विज्ञानमात्रेण रेवन्तेनोपमीयते ॥
चलकिसलयपादः कर्णमध्येकदृष्टिः
न चलति कटिदेशे आसने संश्रितश्च ।
हयहृदयगतिज्ञः स्थानदण्डावपाती
स खलु तुरगयोक्ता मान्यते पार्थिवेन्द्रैः ॥
यो नित्यं दृढमुष्टिहस्तलघुकः क्रोधानलैर्वर्ज्जितः
सत्त्वैकस्थिरबुद्धिमध्यमतनुः शास्त्रस्थतत्त्वज्ञकः ।
काले दण्डनिपातविश्रमयुतः ताम्बूलवक्त्रान्वितः
त्वेवं लक्षणसंयुतो हयरहो राज्याधिपैः पूज्यते ॥
ऊरू स्थिरौ यस्य पत्नौ च पादौ
त्रिकोन्नतं संहतमासनञ्च ।
स वाजिवाहः कथितः पृथिव्यां
शेषा नरा भारवहा हयानाम् ॥
प्राज्ञः सत्त्वबलोत्साही दृढः सर्व्वाङ्गसौष्ठवः ।
जितशीतातपालस्यो जितायासो जितासनः ॥
हयकालबलप्राणजवकामाध्वयोगवित् ।
शान्तोपचारसारज्ञो रणक्रीड़ासु दीक्षितः ॥
वाजिनां हृदयज्ञश्च स्थाने दण्डनिपातवित् ।
दुष्टाश्वदमने दक्षः सर्व्वक्लेशसहः शुचिः ॥
ग्रासौषधान्नपानीये परव्यूहावलोकने ।
चित्रु श्रेष्ठः प्रवेशे च निर्गमे कुशलोऽस्त्रवित् ॥
रोगं विकुरुते यस्य वृत्त्या बाधाविचारवित् ।
धनुःकुन्तासिशक्तिज्ञः सोऽश्ववाहः प्रकीर्त्तितः ॥
वक्त्रे स्कन्धे मुखे कोष्ठे गात्रे सक्थौ च ताड़येत् ।
उन्मार्गो यदि भवेदश्वो मूढ़ः स्खलति द्वेषते ॥
कुपिते पुच्छसंस्थाने भ्रान्ते जानुद्वयं तथा ।
सर्व्वथा प्राप्तदण्डस्य एकमेकं निपातयेत् ॥
द्वेषणे स्कन्धमुद्दिष्टं स्खलिते जघनान्तरम् ।
भीते वक्त्रःस्थलं हन्याद्वक्रश्चोन्मार्गगामिनम् ॥
अस्थाने ताड़ितो वाजी बहून् दोषान् प्रदर्शयेत् ।
तावद्भवन्ति ते दोषा यावज्जीवत्यसौ हयः ॥
दण्डेनाभिभवेद्वाहान्नारोहेद्दण्डवर्ज्जितान् ।
दण्डो हि साधनं तीव्रं पदं दण्डात् प्रजायते ॥
तुलावदुद्धृता वल्गा नात्युच्चा नातिलम्बिता ।
दोषं दृष्ट्वा तु कर्त्तव्या तिर्य्यगाकुञ्चिता अथा ॥
कटिं सन्धिं ग्रैथिल्याद्वहमानस्य ताड़येत् ।
सद्यः प्रस्खलिते गात्रं तत्र दण्डं प्रदापयेत् ॥
अकालदण्डपाताच्च त्वकालग्रहमोचणात् ।
अकालहिंसाघाताच्च तेन वाजी न धावति ॥
आसनं ग्रथितं यस्य खरो यस्य न भीषणः ।
लघुग्रहारदाता च वाजी तस्य न धावति ॥
सर्व्वलक्षणसम्पन्नः सर्व्वदोषविवर्ज्जितः ।
कुलशीलबलोपेतः कथमश्वो न धावति ॥
गतिरेका प्लुता चान्या चतुराख्या तृतीयका ।
वेगसन्निश्चतुर्थी च धारावेगगतिस्तथा ॥
अथरागार्थवेषस्य चञ्चलस्य त्रिकोणतः ।
नित्यसुद्यतदण्डस्य तस्य वाजी न धावति ॥
धारा तु पञ्चमी प्रोक्ता न शृणोति न पश्यति ।
सर्व्वकर्म्माक्षमो वाजी तस्मात्तां परिवर्ज्जयेत् ॥

इति श्रीनकुलकृतेऽश्वचिकित्सिते आरोहणं नाम अष्टमोऽध्यायः ॥

अथ ऋतुचर्य्या ।

कर्म्मचर्य्यासु नित्यानां शुद्धान्नं सुनिवर्त्तितम् ।
धनुरष्टादशे योज्यं वाजिनां मण्डलं क्रमात् ॥
सङ्कोचयेच्चयं तावद् यावत् कार्म्मुकपञ्चकम् ।
तदूर्द्ध्वं मण्डलैर्योज्यो गोमूत्रात्तदनन्तरम् ॥
ऋजुवृत्तानुवृत्ता च गोमूत्रा सर्व्वकर्म्मसु ।
युज्यमानानि दृश्यन्ते प्रायशो हि विचक्षणैः ॥
शालिहोत्रमुनिप्रोक्ता चर्य्या षोड़श वाजिनाम् ।
तासामनुपयोगित्वान्न कृतः संग्रहो मया ॥
तीक्ष्णस्त्वेकेन मुदितो द्वाभ्यां भद्रस्तु धावति ।
त्रिभिर्दण्डैस्तदा मन्दः क्रमात् षष्ठाभिताड़नैः ॥
तीक्ष्णाश्वभद्रमन्दानां प्रधानो जव उच्यते ।
सोऽप्यनेनैव मार्गेण संविभज्यो विजानता ॥
अवाहिता विनश्यन्ति सर्व्वकर्म्माक्षमा हयाः ।
क्षुधा व्याधिपरीताङ्गा जायन्तेऽत्यन्तवाहनात् ॥
बलं कालो वयो भूमिः कालः सत्त्वमतः क्रमात् ।
कुर्य्यादेकान्तरं योगश्चातियोगो हि दोषवान् ॥
तच्च लोकप्रसिद्धं हि बोद्धव्यं यत्नतो बुधैः ।
हयवाहनवैज्ञानी नरेन्द्रैः पूज्यते सदा ॥
धाविते ये गुणाः सम्यग्वेक्ष्यमाणान्निबोध तान् ।
शालिहोत्रादिशास्त्राणां व्यायामफलसम्भवान् ॥
स्थिरमांसो भारसहो लघुगात्रः पराक्रमी ।
दीप्ताग्निश्च सुशीलश्च व्यायामेनोपजायते ॥
सत्यार्थो विनयी प्रीतो निर्द्वेषस्तापवर्ज्जितः ।
वेदवित्सादिचित्तश्च उक्तो धावति तिष्ठति ॥
सुभावर्त्तगतिच्छायाबलशीलसमन्वितम् ।
गन्धवर्णस्वरोत्कण्ठसारपुष्ट्विभूषितम् ॥
एवं विधं समारुह्य देवतांशं हयं नृपः ।
जित्वा रिपुकुलं भुंक्ते निःशङ्कोऽथ वसुन्धराम् ॥
जवः श्रेष्ठसुरङ्गानामुत्तमाधममध्यमः ।
त्रिविधोऽपि तथा भिन्नो जवभेदः स उच्यते ॥
यवोदरैरष्टसङ्ख्यैरङ्गुलं परिकीर्त्तितम् ।
हस्तश्च तैश्चतुर्विंशैः कार्म्मुकं तैश्चतुर्गुणैः ॥
अक्ष्णोर्निमेषणैः काष्ठा अष्टलघ्वक्षरं तथा ।
मात्रा ज्ञेया प्रमाणेन पूर्व्वप्रोक्ता तपोधनैः ॥
मात्रायोड़शकेनाश्वो यो धावति धनुःशतम् ।
तमश्वसुत्तमं विद्याद्वायुवेगं महाजवम् ॥
यथोत्तमजवा वाहास्तथाश्वा मध्यमाधमाः ।
चतुरस्त्राधिकां वृद्धिं मात्राणां लक्षणं बुधाः ॥
नभस्यश्वयुजे मासि भाराध्वानं जयं त्यजेत् ।
वज्राग्निसदृशं पित्तं श्रमात् कुप्यति वाजिनाम् ।
कार्य्येणैव महान् किञ्चिद् युज्यो नभसि कार्त्तिके ॥
हेमन्ते शिशिरे योगं वर्त्तन्ते च यथेच्छया ॥
श्लेष्मक्षयात् श्रमं गात्रं न ग्रीष्मे वाहयेद्धयम् ।
बालो वृतः क्षतो रोगी दन्तस्त्रेही महाबली ॥
पूर्णातिरिक्तकोष्ठश्च गुर्व्विणीं न च वाहयेत् ।
समां च विपुलाञ्चैव किञ्चित्-पांसुसमन्विताम् ॥
एकान्ते विजने चैव रङ्गभूमिं हयं नयेत् ।
सान्द्राञ्चैव सुकठिनां पाषाणोदकवर्ज्जिताम् ॥
तृणकाष्ठसमायुक्तां रङ्गभूमिं विवर्ज्जयेत् ।
विण्मूत्रं कारयेदश्वं क्रोशक्रोशद्वयान्तरे ॥
वारि दद्याद् यथाकामं घासं सुष्ठ्वि चारयेत् ।
अन्यथा दोषजातानि वक्ष्याम्येतानि तावतः ॥
गुरुविसब्धगात्रश्च छिन्नश्वासी च कम्पते ।
दुर्म्मना रुद्धविण्मूत्रः सर्व्वकर्म्माक्षमो हयः ॥
गूढ़मेढ्रोन्नतग्रीवो रक्तमेही गुरुक्रमः ।
क्षुत्तृष्णावृतशुष्कास्यश्चायां प्राप्य वितिष्ठति ॥
तर्जनैर्हन्यमानोऽपि विधुनोति शिरः परम् ।
मुहुर्विनमते पृष्ठं पदमेकं न गच्छति ॥
भाराध्वानपरिश्रान्तं शनैः संक्रामयेत् पथि ।
नावतारितपर्य्याणं मार्गेऽध्वानसमागतम् ॥
मुक्तपुच्छाग्रबन्धस्य खलीनं नावतारयेत् ।
मर्द्दयित्वास्य गात्राणि पांसुमध्ये विवर्त्तयेत् ॥
स्नानपानावगाहश्च प्रतिपानं सभोजनम् ।
सर्व्वं क्रमेण कर्त्तव्यमन्यथा दोषसम्भवः ॥
रक्तपित्तसमीरोत्थमन्यास्तम्भोदरादयः ।
हृद्रोगा वातशूलानि शीतोष्णोदकपानतः ॥
रक्तपित्तहरं देयं प्रतिपानं गुड़ौदनम् ।
रक्तपित्तसमीरोत्थं दातव्यं शर्करोदकम् ॥
जीवनं वातपित्तघ्नं वृष्यं बल्यतमं ततः ।
सर्व्वरोगहरोऽश्वानां मधु जाङ्गलको रसः ॥
स्वच्छात्तच्च घृतं क्षीरं वारियुक्तं तुरङ्गमः ।
पीत्वा हि निर्द्दरेद्दोषान् श्रमभाराध्वसंश्रवान् ॥
धर्म्मार्थकामा विजयो यशःश्री-
शोभासुखं जातिजनैश्च पूज्या ।
रणे निमित्तानि शुभावहानि
नृपस्य चैवं विनिवेदयन्ति ॥
प्रत्यूषकाले च दिनं निरीक्ष्य
वह्निं द्विजं पूर्णघटं कुमारीम् ।
छत्रं ध्वजं चामरदर्पणञ्च
रथञ्च दृष्ट्वा तुरगं जयाय ॥
श्रुत्वा तु शङ्खाम्बुदवेदवाक्यं
पुण्याहमाङ्गल्यशिवस्य गीतम् ।
द्वेषं निमित्तं भवति खनेन
ध्रुवं जयं तत्र रणे नराणाम् ॥
सन्ध्याऽभिघातेन महीं निहन्ति
द्वेषन्ति ये स्वामिमुखं निरीक्ष्य ।
प्रदक्षिणावर्त्तविकीर्णपुच्छा
जयावहास्ते समरे नृपाणाम् ॥
विच्छन्नदीनस्वरगद्गदा ये
अश्रुप्लुता भिन्नपुरीषमूत्राः ।
अनल्पमाना दिनकृन्निरीक्ष्याः
पराजयं ते कथयन्ति युद्धे ॥
अन्यापदं याच्च वदन्ति दीनाः
सर्व्वेतरं चक्रविकीर्णपुच्छाः ।
युग्यासनादीन् परिवर्ज्जयन्ते
पराजयं ते कथयन्ति भर्त्तुः ॥
विना निमित्तं रसयन्त्यभीक्ष्णं
आकुञ्चिता व्यापितमक्षिकाङ्गाः ।